

AIPAMEN LLABUR BAT

HARITCHABALET JAUN APEZAREN GAINEN

J.B.Constantin SantaGraztarrak eginik

AINTZIN HITZALDI BAT

Lübürüsko huntan Haritchabalet zenaren gainen ekarten dügün aipaldiak behar zükian agertü gure nahiala, diala urte parrasta bat. Hersatu ginen *Eskualdunari*, hartan zatika zatika ezar-erazteko jaun apez haren bizia. *Eskualdunak*, behin behin hun-hartü zian gure galtua, bena bertan dolütürik, ützi güntian erraiten zeikularik: Bego ixilik halako apezaren oritzapena! *Eskualdunaren* бүрү zen jaun apezak, Hiriart-Urruty zenak, etzian arauz seküla Haritchabalet-en gainen entzün mihi lüziek erabili dütien eletarik zerbait baizik.

Hortan baratü zen gure lan hasia. Geroxiago haatik, *Eskualduna* esküz kanbiatü zelarik, berriz ere hari бүрүз abiatü ginen, aitzineko xede berian. Lehen aldiand bezala, bigerrenian ere *Eskualduna* hasi zen Haritchabalet-az mintzatzen; bena bizpahirur hoillatan jaun hura aipatü onduan, kaseta üskaldünak hetsi zeikün borta.

Eskualdunak ogen üken dü lehen aldiand eta bigerrenian. Diala hamabost bat urte, Üskaldün, Haritchabalet-en gainen ezpaina azpiltüz mintzo ziren eli batek ikusiren zien zuinen gaizki ezagützen zien egiazko apez jakitate handiko baten bizia. Hamabost urte huntan hanitx apez eta hanitx besterik hil

dira Üskal Herrian Santa Graziako erretor zenaren gainen egia jakin gabe.

Dügün erran hau haste hastetik: Haritxabalet jaun apezaren gainen ele lazü hanitx hedatü dira denboraz.

Mündia behatzen da gezürrari, eta behatzia beno haboro ere mündiak egiten düzütsiala, igaran-erazten dü gezürra aitzina, ez bentüraz beti norbaiti ogen egin nahiz, bena gezürarak bere gozoa dialakoz.

Haritxabalet jaun apezaren bizitzetik dakigüna heben agertüren dügü ahalaz xeheki, eta lotsarik gabe deusetan kolpatüren dügüla apez entzun haren oritzapena.

Irakurtzaletan minberenak ez dira kexatüren zombait elaldi erri egin-erazteko heben edirenik ere.

Haritchabalet zenaz mintzatzen ahal gira ezagütü bagünü bezain ontsa zeren hari huillan bizi izan denaren ganik entzünik beitätügü dakitzagünak oro.

J. B. C.

Egiliai lerrotto horik izkiribatüz geroz, hur untsatto igaran da Atharratzeko zübü pian: urtiak jin dira eta juan. Zunbat nahi lüzaz Santa Graztar zaharra sento egon den eta lerden, izpiritia zorrotz, lüma agüdo, heriuak gerokoz plegatu deikü orozbakoz Xiberutar idazle edo izkiribaino bixkorra. Basabürü orotan lüzaz etxekirik izanen da haren entelegü argi, batzare eder eta ele goxuaren orimentxa.

Egün Constantin jaun zenaren paperetan edirenik lan txipi hau ezarten dügü argitara. Fida gira *Eskualduna*-ren irakurzailek ezagütüko dien bai eta gozatüren Constantin zenaren üskara garbi eta xotila, hala hala bost erri eginen Haritchabalet-en gertakarieki.

Pierre Lhande.

(*Eskualduna*, n.º 1376, 13 avril 1926)

I. ATHARRATZE HARRIXABALETA

Ziberoan, Basabürüko etxalte hoberenatarik bat izan da sekulaz geroz Atharratze Herrixabaleta.

1760 an sortü zen etxe hartan haur bat, bateiarrian *Dominika* deitürik izan zena. Haur hura, Errebolüzione Handiaren ühülgien gatik apeztüren da eta apeza, Errebolüzioneko odol ixurten gatik, gogorki egonen da apez.

Dominika Haritchabalet-ek korpitez azkar eta бүрүз hun izateko abioa bazian. Bost, sei urtetakotz ageri zen zer entreñatakota eta zer jitetakota gizona izan zaitekian. Baratxu gaitz zen, bena etzian gaxtokeriarik. Ordünkoz txasko egiteko jaidüra bazian eta jaidüra hura jarraiki zeron denbora orotan.

Aitak eta amak, ezagütürik haurraren jite ederra eta, bere ezin egona gatik, otoitzialako zian süia, hitzartü zien behar ziela herriko jaun erretora mintzatü eta behar ziela ikusi harekin Dominika-etarik ez ote zienez apez bat egin behar.

Jaun erretorak ontsa hartü zian Harrixabaletako nausi-etxekanderen xedia. Eta, hantik bertan hasi zen Dominika-ri lati letziona emaiten.

Ordü beretik mündiak erran zian «Dominika Haritchabaleta-koa apez gei da».

Nor nahi etzen apez gei hun-hartzen; ihur etzen abiatzen latiaren ikastera, ordenala heltzeko elian, non etze ezagütürik barnetik baziala apezgoalako ekardüra osoa.

«Eta orai bezala arauz?», erranen deitade, ozen ozena, hantik eta hebentik.

—Bai, bai, orai bezala. Xoilki, denbora batez, jente gora eta aberatsean, apezak batzutan egiten ziren nula nahixe, bokazonia edo barnetikako deia jinik ez bazen, jineko zelakoan.

Herroka apaletan aldiz, popülü xehian, ikare batekin baik etze üzten haur bat eliza-gizon sartzeko bidiari lotzera, bel-

dürrez etzükiala bentüraz Jinkoaren zerbütüxialako deia behar zen bezain egiazko eta azkar.

Dominika Haritchabalet etzen ezbaiekoetarik: «Nahi niz izan apez eta apez saintü», erran zian, lehen egünetik.

Hatsarrian hiriko jaun erretorak eraits-erazten zian Dominika, astian berritan, letzioniaren hartzera. Frantzesik etzakialakoz, gizon gatzia nekez lotzen zen lati gramerari; bena jaun erretorak ezagützen zian tai gabeko zela haurraren ikasi nahia, eta erraiten zian: «Behin abiatüz geroz joanen da süia bazka idorrian bezala».

Egün batez, Dominika letzioniaren hartzen ibilirik, etxerat jinik zen doi doia. Ama, sü eder baten aitzinian, talo edo pastex egitera abian zagon. Erran zeron semiari: «Ikasten düka hanitx Dominika? Eia badakianez latirik?».

Mottikoak ihardetsi zian amari:

«*Rosa* ikasi düit behin;

«*Rosae*-k eman deit zer egin;

«*Rosis* igaranik nago;

«*Rosae*-tan ez gibelago;

«*Rosarum* joan da aitzina;

«*Rosis* biharko latina».

Besoak altxatürik, ama hasi zen: «Dominika guriak badaki jadanik latia *paterra* bezala».

Izanen da irakurzaletan sinetsiren ez dienik osoki Dominika apez geiak, zian adinian, hitzez hitz ihardetsi ahal üken ziala amari erran dügün moldian. Ezar dezagün *Rosa*, *Rosae*, *Rosis*, *Rosae*, *Rosarum*, *Rosis* zütüzkiala eman herrokan, eta beste üskara büztanak lati hitz horier norbaitek eretxeki dütiäla.

Eta ez haatik, ihurk ez dütü eretxeki, bai izaritan ezari.

Joan ziren urtiak: lanak eman zian beria. Dominika Haritchabaleta-ko seme apez geiak sakolan zian lati gramera. Horrek erran nahi beitu hari nausitürik zela, hura ikasirik ziala *pa-terra* bezain ontsa.

Atharratzeko jaun erretorak, hatsarrian, zonbait pitzaldi builtaz erran üken zeron Dominika-ri: «Büria Erretzü-ko arroka bezain gogor ote düka?».

Haritchabalet-ek ihardesten umen zian gogoz jaun erretorari: «Ene büria ez da Erretzu-ko arroka bezain gogor eta ene bokazionia hanitxez hura beno gogorrago da.

II. OLORU-KO SEMINARIOA

Jin zen seminarioan sartzeko tenoria. Dominika joan zen gogo hunez Oloru-ko seminarioalat. Langile handi eta hartze hun zelakoz, denbora orotan, jakitatez bere lagünen aitzinian egon zen.

Oloru-ko seminarioan aitzindari eta eskolieriek estimü handitan etxekiten zien Haritchabalet. Bena apez geiek, estimiaz kanpo, balin bazen lagün alagera eta bihotz gozoko haren etxekimentü behex bat, aitzindariek etzütien ontsa hartzen Dominikaren txasko eta ützüliak oro. Eta aitzindarien beldürra zen apez gei üdüriz haitüko hura etzela seküla ordenala heltü ahal izanen.

Bakotxak ikusiren dü eia Haritchabalet-ek zombait ele eta ützüli arinen gatik, gaxki hartürik izatia merexitü dianezen egündano.

Huna lehen bakantzak.

Atharraztarrek etzien ikusi ordiala artino Haritchabalet sotenarekilan. Zer mutikua! Zer gizona! Zer apez ederra! Barnetch-ek erran zian: «Seminarioko apez gei Biarnesek ez ahal deroie horri eria südürpian igaraiten!».

Haritchabalet haatik azkar eta odol bero bezain bazezko eta ororen adiskide zen. Etxera heltü zelarik, amak besarkatü zian eta potez abantzü jan. Gero eman zeron edatera. Godaleta etzen txipi, ez handi ere; laborari godalet bat.

Hüstü bezain sarri, krakez, Dominikak eror-erazi zian godaleta sotena mahankalat eta esküz lotü zen züntzürrari, üdüri zerbaitek itotzen ziala. Ama hasi zen oihüz: «Zer dük?».

Haritchabalet-ek egin zian: «Deusere, deusere orai: godalet txar hura erori zait ahualat eta gaintitü dü.

Ama harritü zen. Egün berian erosi zian Atharratze Marxantenian ,barnez gatülu tarro baten heineko godaleta, seme jaunarentako.

Dominikak etzian besterik galtegiten. Seminarioan Haritchabalet-ek kuntatu zian lagüner amari egin txaskua.

Karkazaz hant-erazi zütian apez geiak. Aitzindariak aldiz ediren zien hor ezagütze eskaz bat amaren eretzeko.

Haritchabalet etzen amaz trufatü nahi izan huillanik ere: amak erri eginen zian ezagütü balü semiaren ützülia.

Haritchabalet handi eta azkar zela badakigu. Ez da sinesteko lagünek beno haboroxo jan behar ziala. Eta denbora haie-tan seminarioko bizigarria mehe eta xuhur zen. Norbaitekin hitzartürrik noiztarik noiz hiritik hel-erazten zeroien jateko amiñi bat.

Bazakian noiz zen anhua egüna. Gaian egürükiten zian tenoria. Leihotik behera igorten zian soka hari estekatzen zien zaretto bat, eta bertan zaria sartzen zen seminarioan. Sailla ontsa zoan. Bena zer egiten ahal da lüzaz aizuek jakin gabe? Seminarioko aitzindarien beharrietaratü zen Haritchabalet-ek egiten zian lana.

Süperiürrek begia etxekiten zeron Üskaldün handiari. Arrats batez, zerbait zotükü nabaritürrik, jarri zen haren alde peko kanberan. Eta zaria abiatü zelarik gora бүрүз, leihoa zabal-eta hatzeman zian soka. Soka muztü zian eta zaria bere ganat bildü.

Horra Haritchabalet seminariotik kanpo ezaririk izateko bidian.

Biharamunian Süperiürrek bildü zian kontseillia eta deitü zian Haritchabalet haren aitziniala.

Haritchabalet sartü zelarik kontseillia bildürrik zen barne hartara, hasi zen hasperenez, iharrausiz eta ezin egon batekin bezala zagon, ülün eta erreüs.

«Zer düğü Haritchabalet?», erran zeron Süperiürrak haizü etzen erkaizta batekin.

Ez da haizü ihurtzaz trüfatzia; ez da trüfatü behar bera beno apalago batez ere. Bestalde Haritchabalet ogendün ekarrik zen, bena ez orano ezagütürük egiazki ogendün zela.

Haritchabalet-ek ihardetsi zian Süperiürrari: «Barda egin düüt amets bat eta amets harek zainetan ezari deitadan izialdüra etzait orano ere igaraiten. Beste mündian nintzan zelüko loriaz gozatzen ari. Arima gaxo bat hasi zait oihüz Pürgatoriotik: «Salba nezazü! Salba nezazü». Igorri derot soka bat. Lotü da sokari eta zeliatarat igaran-erazten nian. Bena ain-gürü bat jelki da oldarrian borta batetarik, hatzeman dü soka, bildü arima bere ganat eta lotsa niz urtiki diala ifernalat».

Süperiürra eta haren lagünak egon ziren algarri so apur bat. Ikusirik apez gei gaizoak etziala egin, ororen bürian, jateko buxi baten, erran ahal daiteke ogi azal baten kontrebanda baizik; oritürük Haritchabalet-en enteligentziako gizonak bekan zirela, ützi zien bakian estüdianta.

Haritchabalet-ek etzian gezürra maite. Erraiten zian: «Gezürra bekatü da eta gezürak txipitzen eta ezdeusten dü gizona. Erakar ditzazke ere nahigabe, destorbü eta itxuskeriak».

Bena bada haatik gezür eta gezür.

Xüxenka edo üngürüz norbaiti ogen egiten edo egiten ahal dian gezürra ez da haizü

Libertitzeko, ihur demendrenik kolpatü gabe erraiten den gezürra ez da arauz bekatü handia.

Bere büriaren edo adiskide baten urrats gaxto batetarik edekiteko erraiten den gezürra, gezür harek ez dialarik berterik ihuri ere okerrük egiten, zer heinetan da bekatü?

Aldi batez Haritchabalet-ek behar ükan zian gezür bat biribilkatü bere büriaren garbitzeko. Aitortzen zian ogen handia üken ziala gezürren erraiteko beharrüniala eroriz, bena

etzian sendi barneko minik. Kontzentzia bakian ezaririk zian seminariotik jelki gabe ere.

Huna zer gertatü zen: Ateraldi edo promenadatik apez geiak ützültzen zirelarik, Haritchabalet-ek ardüra artia hatzamaite zian botilla bat ardu xuriren eros eta sakolan sartzeko.

Egün batez hatzemanik izan zen: gehien batek ezagütü zian haren ützülia. Etzian ezkapürük. Berak ziuari: «Ala txoria!! uste zieia igorten nüdiela behala ahar-zain Maidalena serralat».

Seminarioan estüdiantak sartü bezain sarri, Süperiürra abiatü zen kanberetan iker-aldi baten egitera.

Haritchabalet-ek bazakian zer egin zian eta zer atekan edireiten zen. Etzen egon ezbaian: zunbat itzikiz edan zian botilla ardua eta ezari zian ohe pian botilla erdikalaxe beterik... bere huretik.

Erran behar da, denbora haietan, estüdiantek etziela gai azko untzirik eta jeiki beharrian gertatzen zenak juan behar ziala, laster edo ürratsian nula ere manatürük beitzen, zoko ülüntto batetan zen barne hartara.

Süperiürra, üngürükaz, heltü zen nuzpait Haritchabalet-en kanberala. Hasi zen han xokuen ikertzen. Bazakian botillaa barne hartan zela eta haatik etzian edireiten. Azkenian horra nun ikusten dian botillaa ohe pian. Hartzen dü eskietara. «Zer da hau?», galtegiten dü. Haritchabalet-ek ihardesten dero: «Jauna badakizü ez dügüla gai azko untzirik; untziaren ordari botilla bat etxekiten dü; goiz huntan ez dü hüstü botillaa; orai ikusten düzü zer den».

—«Bai?», egin zian Süperiürrek, eta ber denboran abiatü zen bere ustez ardu xuria zelako haren ürrintatzera. Etzian botillaren südürriala hüllantü beharrik ükan. Bertan ezagütü zian. Haritchabalet egiaz mintzo zela. Süperiürra kexü gaitzian zen haatik. Profezürak etxekiten zian azkarki ikusi ziala Haritchabalet botillaren sakolan sartzen, bena kontzentziari minik egin gabe etzirokian besua altxa erraiteko botillaa beterik zela.

«Ez gira argi bila juanen seminariotik kanpo, erran zian Süperiürrak, seminarioko gora beherak heben berian behar die xüritü eta bardintü. Haritchabalet-ek dio zer beharrünetako zian botillaa. Nihauk ere badakit zer zian botillak barnen. Izan dira beste ützül üngürü, Haritchabal batek baizik ozketan ezar ahal ez liruanik? Agian ez. Gezürra bekatü da eta bekatian denaren lekürük ez da seminariuan».

Süperiürra bortizki mintzatü zen, bena nulako etzen izanen haren bihotz mina bortxatü izan balitz Haritchabalet-en seminariotik kanpo ezartera. Maite zian Haritchabalet eta bazian sineste handia harek apezgoalako zian ekardüran.

Hortan baratü zen egitekua.

Seminarioko denborak ere igaraiten dira. Lüze kausitzen dütie apez gei haboruek. Zerentako ote? Ez lüke üdüri debeiatzeko arterik han badela. Orenak oro hartürük dira. Ez da oren herrestakorik.

Bena zerbait... Nun ez da zerbait?

Haritchabalet debeiatü zena seminariuan? Ez ahal: lana zinez maite zian eta pausü artetan bazakian besten eta bere büriaren liberti-erazten. Bere txasko txipi eta handi ororen gatik etzian üken deus nahigaberik.

III. SANTA GRAZIA-KO BIKARIA

Eta orai horraa nun den Haritchabalet ordenala heltürrik: horraa nun den apez. Adinez hogeietahamar urtetara huillatürrik da. Bi asteren bürrian jaun apezküpiak izendatü zian Haritchabalet Santa Grazia-ko bikari.

Hartxilon gora zoalarik erran ümen zian: «Ala txoria! Errege etzaikü jinen ikustera». Etzian goguan igaraiten Erregek zer behar zian ikusi.

1790 an arren, Haritchabalet juan zen bikari Santa Grazialat. D'Esquer zen ordian hanko erretora. D'Esquer-ek egin zeron gaihaie hun Haritchabalet-i.

Denbora haietan Frantzian baziren zotükü gaitzak: Errebolüziönaren herotsek aranaten zütien bazterrak. Lege berriak egiten zütien eta oro popüliaren hunetan, bena ezagün zen lege egilen artian bazirela gogoan errabia zienak. Ageri zen zer egünetara zoan Frantzia eta hartakoz mündü oro erreüs bizi zen.

Goberniak ezari nahi üken zütien Elizaa eta Elizako gizonak *Constitution Civile* zelako lege berri baten pian. Lege harren arabera, popüliak behar zütian botzez haitatü apezküpi eta erretorak. Elizari kendü zeitzoien bere huntarzünak oro, bena Frantziako governiak behar zütian eman eliza gizoner huntarzün haien entresak soldata bezala.

«Ala txoria!, erranen zian Haritchabalet-ek, bizi izan balitz egün orano, Errebolüziöneko gizonak oraiko Errepublikakuak beno xüxenago ziren; bazien hoiek beno kontzentzia haboro: hartü zütien Elizaren huntarzünak bena etzien txerkatü apezzer gosez arnega-eraztia. Soldatak eman zeitzen».

Aita saintiak etzian onetsi *Constitution Civile* zelako lege berria. Apez zunbait aldiz hari jarri ziren. Egiazki untsa edireiten ziena, ala lotsak erabilten zütian?

Apezek behar zien zin egin lege hura untsa hartzen ziela. 1791 an D'Esquer-ek eta Haritchabalet-ek egin zien zina, Santa Grazia-ko plazan, bai eta dantzatü *Karmañola* han berian.

D'Esquer zahartüttorik zen ordüinkoz. Haritchabalet-ek egiten zian D'Esquer-en dantzatzeko ihikina: gizagaxo erretor xaharra hatsa juanik üngürükatzen zen ahal bezala, sotena hegalak herrestan.

Lege berriaren araberrako apez bezala ezari zien Haritchabalet Ligi-n erretor. Hantik bertan igorri zien Larrañe-rat.

Larrañen ümen zian Haritchabalet-ek kantatü hainbestetan aipatürrik izan den prefaziua.

Larrañen ümen zian Haritchabalet-ek kantatü hainbestetan aipatürrik izan den prefaziua.

Axuri denbora igarantxerik zen; ahüñiak hasirik. Igante hartan haatik, ez axuririk ez ahüñik, ihurk etzian ekarri apeztegiat. Haritchabalet-ek, beti bezala bazütian kümitak. Eta Mañaña gelariak etzian deus handirik bildü ez adelatü, sasu hartan bazkari geiak ez beitzian hütsik egiten jitia. Erretora juan zen elizalat, erraiten zialarik Mañañari: «Jinkuak zerbait eginen din. Eta hik ere harekin».

Meza hasirik zen. Horra nun laborari batek ekarten dian ahüñe bat ederrik. Mañañak nahi üken zükian Haritchabalet-i jakin-erazi baziala harakeia, harakei gazte eta gizena.

Larrañen ordüinko apez etxia elizari huillan huillana zen eta leiho batetarik ikus zaitekian altaria. Ez dakigü orai hala denez.

Mañañak hartü zian ahüñ-kia besapian eta jarri zen leihuan altarialat so. Erretorak, ützüli zelarik popüliari бүрүз, *Orate fratres* erraiteko, ikusi zian Mañaña keinüz ahüñiaren erakasten ari zerola. Ordian Haritchabalet-ek prefazio hau kantatü zian:

«Mañana, o Mañana, badügia ahüña! Ikusi diñat, keinü egitian, bat badüñala besapian. Abia hadi bertan prestatzera, gerrenian erdia ezartera. Beste erdia ezar-an saltsan, ederki jan dezagün bazkaitan».

Zer erranen die irakurzalek prefaziotto horrez? Haboruek erri eginen die, eta behar ere. Ez deia izanen bat edo beste sintsiren dianik Haritchabalet-ek hori kantatü diala Larrañeko elizan?

Balin bada bat bera, harek erranen dü: «Haritchabalet etzen apeza; arnegatü bat baizik etzen izaten ahal; elizaa osatü baten bardin etxekiten zian eta ordena zankopetan ezarten».

Haritchabalet apez fede handikua zen eta eliza gizon ederra eta seriusa. Ez dü seküla elizan kantatü prefazio hori. Kantatzen zian elizatik kanpo, adiskide untsa ezagütü zunbaitekin zelarik. Bena adiskide untsa ezagütietarik behar zien izan. Beste nur nahik egiatako hartüren zütian. Haritchabalet-ek libertitzeko, jiten zeitzon bezala, burrustan emaiten zütian ele auher, erri gozo egin-eraztekuak.

Haritchabalet laket zen Larrañen. Eta haatik Santa Grazia maitiago zian. Ardüra juaiten zen, Lexartsün gainti D'Esquer-en ikustera.

D'Esquer ülüntto zen aspaldian. Ikusten zian nula zoatzen Frantziako gora beherak; herritik ihesi juan behar ükenen zialako lotsan bizi zen. Haritchabalet-ek kentzen zeron ahalaz lotsa hura: Haritchabalet gazte zen; gaztia ez dü geruak izitzen.

Ez jakin D'Esquer-ek etzianez bere barneko mina zeren lege berriari jarri zen. D'Esquer-ez eta Haritchabalet-ez besterik ez ahal zen hanbat zin egin zienik eskualde huntan.

Elizaren zerratzia jin zen. Apez zin eginak eta bestiak, oro bardin ezari zütien. Etzeren haizü, ez agerian ez gordeka, erligioneko eginbiden betatzia. Hanitx haatik, biziaren galtzeko bi-

detan, bazabiltzan gaiaz haur bateiatzen, ezkuntze benedikatzen eta Elizako heltüren erier emaiten.

Deusek etzian kordokatü Haritchabalet bere fede azkarretik, bena ez beitzian zertarik bizi, sartü zen mandozain, armada bizigarri karreiazale. Sotena ützi behar üken zian.

Mandozain lagünetan hanitx baziren erligioniaz erri egin nahi zienik. Haritchabalet-ek erraiten zeren: «Orit zitie Jinkua gain hartan dela eta lekü orotan; hura dela güre nausia; ikusten dütiela gure ibilbide eta solasak oro».

Gütiz bestek hartzen zien Haritchabalet-en erezeko bestiak beno haboroxe den bati zor den errespeta.

Haritchabalet-ek orori ele huna emaiten zian beti. Bena gertatzen bazen ezin eden bat, nausa eta gaxtokeriak gaintika zütiana, Haritchabalet jauzten zen ozketik eta lagün hortz gaxtoko hari, lepo zakütik har-eta ,emaiten zeron ilasaldi bat.

Egün batez uhuin bat jelki zeron Haritchabalet-i bidiala: «Bizia edo mursa!» —«Ez bata ez bestia». Haritchabalet-ek etzeron ützi uhuinari armaren hartzeko denboraa: makila ükaldü batez hautse zeron ükaraia. Gero ezari zian mandon gainen eta eraman zian minaren hersteke lekiala. Etzian ützi juaitera ontsa sendatü artino. Ordian eman zeron libertatia erraiten zerolarik: «Habil eta bizitzez kanbia hadi!». Ihurk etzian jakin zer bidetako gizona zen.

Haritchabalet-ek etzükian mandozain bezala mulde hun handirik. Lagün zunbaitek, egün batez, erri egin zeroien zaldien kargatzen ikusi zielarik.

«Nahi düzie jokatü zerbait enekin zuinek lehen ezar mando baten bizkarrian hirur kintale?», erran zeren Haritchabalet-ek.

Bat jeiki zen: «Bai eta bai!, egünko bien bazkaria».

Lotü ziren lanari, edo, hobeki erraitera, mandozainak begi ükaldü batez behexi zütian bi zahagi ardu: zahagietarik bata

jadanik mandon gainen zien; bestia laster hari üztartürük iza-
teko bidian zen.

Ordian Haritchabalet jauzi batez igain zen mandon gaina
eta gozo gozuan erran zeron bestiari: «Irabazi düta?».

Mandozaina, egonik ixilik apür bat, ez jakinian zuin gain-
ti har, gaitzitürük, kexian sartzeko halako errakia batetan, min-
tzatü zen eta erran zian: «Bai, partidaa irabazi düzü: üken
diokezü hirur kintale pezü».

Haritchabalet-ek pakatü zian bazkaria.

Hanitxek bazakien Haritchabalet apez zela. Bestalde, lo-
tsarik gabe, berak hori erraiten zian goraki.

Soldado aitzindari batek uste üken zian behin büria apal-
eraziren zerola. Erran zeron erkaizta gaxto bat ezpainetan:
«Mandozain sartü aitzinian, zer zen zure ofiziuua?».

Demendren ükorik gabe, Haritchabalet-ek ihardetsi zeron:
«Apez nintzan. Egün apez niz eta, hil artino, izanen niz Mel-
chisedech-en legiaren araberako apez».

Ofizierak ezagütü zian Haritchabalet etzela, ordünko den-
bora gaitzen gatik, lotsak gorderik egon nahi zienetarik. Ha-
ren hain garbiki mintzatziak eman zeron estimü handi bat
mandozain apezaren.

Errebolüzione handiko gizon torpenak erori ziren haatik.
Frantzia ützülixen zen bakialat. Elizak zabaltü zitien.

Berria agertü bezain sarri Haritchabalet-ek ützi zian man-
dozaingua eta galtegin zian Elizaren zerbütüxian berriz sartzia:
Bigerren aldikotz Santa Grazia-lat bikari igorri zien. Han ego-
nen da bere denbora orotan bikari D'Esquer erretora hil arti-
no eta D'Esquer-en ondotik erretor 27 urtez.

IV. SANTA GRAZIA-KO ERRETORA

Zunbat nahi Santa Grazia bortü zoko den, zunbat nahi den-bora haietan hanko bidiak gaitz ziren, kanpotiarrak juaiten ziren saldoka herri hartarat, haboruak debozionez, bena hanitx Haritchabalet jaun apez entzünaren adiskide bezala, edo harekin ezagützen egitia gatik.

Haritchabalet-ek batzarri ederra zian mündü ororen: Adiskider gaihaie handi egiten zian eta ikusliarren erezeko ezinago largo zen.

Beti erranik izan da, Haritchabalet-en botz ederraren entzütia gatik, herriz kanpoko hanitx juaiten zirela igantez Santa Grazialat. Hortako astegünez juaitia bardin zatekian: Haritchabalet-ek kantatzen zütian Prefaziua eta Pattera, besta, igante ala astegün, bere botz nasai eta ezitia erabiliz beti üngürü eta hedadüra berian.

Aldi batez nurbaitek laidoriorz hantzen zian Haritchabalet bere botzaren gainen.

«Behar deizüt kuntatü zer gertatü zaitan orai berri, erran zeron apezak. Ari nintzan peredikiarren emaiten. Ikusi nian eliza ezkaratzeko xoko batetan Behigorküko etxekandere xaharra ari zela nigar eta nigar. Ebanjeliotik mintzo nintzan eta ez nian deus ere lazgarririk erraiten. Hartü nian bürian behar niala jakin zerk emazte gaxo hari nigar zipa hurak oro jauz-erazten zeitzon».

«Meza urrentu bezain sarri giltzaina kargatü nian Behigorküko etxekandere xaharrari erran zion ikusi eta mintzatü behar niala; elizatik jelkitian jin zedin apez etxiala. Emaztetua jin zen. Zerbait har-erazi neron jateko eta edateko. Ez nintzan berehala atrebitü emaztiari galtegitera zerk hala nigarretan ezari zian eta edüki meza denboran. Ez neron berehala aitor-erazi ahal üken egia. Bena ezagütürik etziala hoberik, erran zeitan:

—«Jauna, jakinen düzü hala nahi düzünaz gainen, bena otoi ez düzü behar kexatü. Baginizün asto bat hunik. Zaltübian larrütü ziküzü. Egün, zure botzaren entzütiari, üdüri zitadazün astuaren orrua entzüten niala. Eta asto gaxuaz oritürik nigarrez arizan nüzü».

Haritchabalet-ek maite zütian lagün gozuak bena etzen laket laidoria egilekin: «Ala txoria!, erraiten zian, holako berakatüxek uste die orano bestiak berakatüxago direla».

Eriak ere, ahal zien bezala, juaiten ziren Santa Grazialat. Hertsatzen ziren hanko patrona saintari, arateko hartüz, sineste handi batekin, Haritchabalet jaun erretora. Haritchabalet-ek emaiten zütian ebanjeliuak erien osagarriaren eskatzeko. Bazütian bi ebanjelio eli: Elizako lübürietakuak eta Zaragozakuak.

Denbora haietan bazen behargabedün hanitx. Haietarik zunbaiten ixil eta ekürü egon-eraztia neke zen. Sobera gaizten zirelarik, Haritchabalet-ek, lübüría zerra-eta, bilo zamarretik hartzen zütian eta iharrausten zarpa bezala. Eta behargabedünak axuria bezain ezti jarten ziren bertan. Behargabedün gaitzer emaiten zütian ilasaldi hurak Haritchabalet-ek deitzen zütian Zaragozako ebanjeliuak.

Haritchabalet, beste apezak oro bezala arauz, mahanka largo zen bekatore txipien ertzeko. Emaztetto batek kofesuan aitortü zeron zunbait porrü ebatsi zütiala. Haritchabalet-ek etzian hanbat gaizkitü emaztia. Erran zeron: «Haurra hori bekatü txipia dün. Ez din laxüki holako uhuintza txar baten aipatziak balio».

—«Bena Jauna, ihardetsi zeron emaztiak, zure baratzian ebatsi ditit porrü hurak».

Haritchabalet ixil egon zen apür bat. Gero igorri zian penitenta erranez: «orit hadi arrastan badela porrü eta porrü...».

V. KONTRABANDIST ETA GARDEKIN

Ekarriren dügia heben zer ützülia Haritchabalet-ek jauki zian bost kontrebanda haxeren salbatzeko?

Bost haxero, bost kontrebandist sartü ziren gaiaz, kafez kargatürrik Urdaiten behera. Eraintzeko portillotik igaran nahi izan ziren, bena gardak han gainti zirela jakinik, behar üken zien Urdaiterat бүрүз ützüli. Bidia lüzatzen zien hanitx, ezi Oloru-rako alderat abiatürrik ziren, bena zer egin? Baratü ziren Drundak, han egünaren igaraiteko.

Bena gardek jakin zien kontrebandaa sartü Athororat eta han zela nunbait gorderik. Bost kafe haxiain Drundako sabaietan ziren eta Drunda erreüs zen beitzakian herriko karabine-ruak oro Athoron zabiltzala etxez etxe bordaz borda, zokoz zoko. Juan zen Haritchabalet-i kuntatzera zer gertatzen zen eta hari erraitera galdia zela kontrebandaa haren etxen gardek edireiten bazien.

Haritchabalet-ek berehala hatzeman zian Droundaren galbidetik idokiteko ützülia: «Habil, erran zeron, eta orotan heda-eraz ezak etxekandere xaharra hil zaizielako berria eta haren ehortzeta bihar izanen delakua».

Drundak egin zian Haritchabalet-ek mánatia. Bihamunian aizo eta askaziak bildü Drundala. Athoro oso osua han zen. Bost haxiak ezari zütien karkanuetan; hil oihalaz untsa tapatü zütien. Gero, Drunda бүрү бүrian, kürütxe bat eta ezko kanderak eskietan, haren ondotik Athorotar kontrebandistak, kunderak erietarik txilintxan, hila lau gizonek bizkarrian eta gibeletik emazte tramada bat, kapotxinaz gorderik, zunbait nigarrez, bestiak otoitzian, horra hila eta ehortzetaliarrak eraisten Athoro gagnetik herroka lüze batetan.

Erranik izan da Haritchabalet bere giltzain, beretter eta kantatiarekin, juan zela Drundala hilaren txerka eta bidian kantatü ziala *Miserere mei...*

Hori ehortzetari itxura habororen emaiteko ezaririk izan den emendio bat da. Ez da egia. Haritchabalet apez zen, oso-ki apez; deuseren gatik etzian elizako zeremonia baten errespetia galdüren. Bestalde Santa Grazian, sekülaz geroz etxaue-tako hilak ekarten dütiela apezik gabe karrikala. Karrikala juaiten da apez a ehortzetako ofiziuen hastera.

Eiheramendi-ko bortan ziren gardak kafe haxiak karkanuetan han igaran zirelarik. Ordünko kargülantak, nahiz Errebölüzioniaren aranak orano ezagün ziren, etziren oraikuak bezain hotz erligioniaren eretzeko; eta hil batek emaiten beütü nuri nahi ere bortxazko gogueta ülün eta latz bat, gardak, herrokan, belariko jarri ziren kontrebanda igaran zelarik.

Espilaga-n Athoro-tar ehortzetaliarrak eküratü ziren. Bost gizonek hartü zütien kafe haxiak eta, denborarik galdü gabe, lotü ziren bidiari.

Oren bat eta erdi etziren eman Garate-ko lepuala heltzeko. Garatialaz geroz etzien Santa Grazia-ko garden beldürrik.

Biarnes gardarik ere etzen gertatü Goillertze üngürünetan. Zokoz zoko, haxeruak eraitsi ziren ezagützen zütien bidexkez eta sartü ziren Senpe-ko oihamian.

Beti izan dira bekaxti eta salazaliak: Gardak ari zirelarik Athoron Garai-ko etxolaren ikertzen, berria heltü zen haien beharrietara bost kontrebandist igaran zirela Zalthondo-ko ibarra gora. Gardek jakin zien ere egün hartan etzela izan ehortzetarik Santa Grazian.

—«Haritchabalet-en kolpia!, erran zian garden aitzindariak, herenegün Athoron sartü kontrebandaa Oloru-rako bidian da. Haren aitzinian belarikatü gira; laster egin dezagün orai haren ondotik».

Abiatü ziren bena berantegi. Etziren juan elizatik gorago.

Beren errabian mehatxuz hasi ziren Haritchabalet-en kontre. Haritchabalet kanberako leihotik so eta beha zagon gardar.

Gardetarik batek hartü zian bere arma illabürri eta sü egiteko bezala jarri zen Haritchabalet-i бүрүз.

Haritchabalet-ek erran zeron: «Ala txoria!, eia emak!; ez nezala haatik hüts egin; bestela hire larría saltzeko izanen dük». Hain sarri hartü zian eskietara bi kolpetako suharrizko arma eta, erriz zaguelarik, hura erakatsi zeron gardari. Gardak hartan juañ ziren.

Hantik bertansko, garden kapitaina, ardüra egiten zian bezala, juañ zen Haritchabalet-ekin bazkaitera: Adiskide handi ziren.

Kapitainak nahi uken zian erran zerbait gaizki apezari: «Zer zü kontrabandisten alte? Hori da egin düzün lana!» — «Xo!, ihardetsi zeron Haritchabalet-ek, ez otoi iratzar-eraz lo dagon erbia. Nahi düzia entzün zerbait kuxelüz? Zunbaiten ustekia da zük zihauk batzütan lagüntzen dütüzüla kontrebandistak».

Kapitaina hain zen kexian jarri nun nahi izan beitzen abiatü adiorik erran gabe ere. Bena Heritchabalet-ek bazakian balakatzen eta biltzen: Kapitaina eztitü zen. Egia da bazkaiteko tenoria zela ere.

Espanul arduak ezari zian kapitaina lürreko izate gozo gozo batetan. Ordian etzütian hain gaizki hartzen kontrebandisten ützüliak:

Eiherazain bat, oro irin, batu zian egün batez, elge zolan, zorro gaitz bat suinian: «Zer dügü hori? — Ez badüzü ezaгүйтэн zer den hau? — Nurentako da? — Jaun erretoraren. — Jaun erretorak ere jan behar dü arren? — Bai eta edan ere. — Errozü goraintzi nik etxi. — Untsa düzü; bena zü nur zira? — Garden kapitaina. — Parka ene muldegaizkeria, ez nakizün nur zinen. — Zuatza, zuatza bakian! — Bai, arren bai!».

Zortzi egün zütian eiherazainaren ikustiak eta egün hartan zian kapitainak jakin eiherazaina kontrebandist bat zela,

espainul arduz kargatürik. Hain xuxen ardu harek zian ezari kapitainaren papua epel epela.

Abiatzeko tenoria jin zelarik, Haritchabalet-ek erran zeron kapitainari: «Badütüt heben Ereta-ko erretoraren jin-erazirik lau ofizioko lübürü ttipi. Ez dakit nula hel-erazi behar deitzotan. Etzüntüzke eramaiten ahal?».

—«Bai; eta aisa!, ihardetsi zeron kapitainak. Lübürüsko horien pezia ez da handi izaten ahal. Gaur berian, bide hunez, eskütik eskiala emanen deitzot gure erretorari». Ez düt orano erran garden kapitaina Eretan egoiten zela.

Kapitainak eraman zütian, ez ofizioko lübüriak, bena bai berrogoi-eta-hamar zigarro espainul, untsa eijerki emanik paper azkar batetan eta lübürrien heineko muldian.

Gai berian kapitainak eraman zeitzon zigarruak Ereta-ko erretorari. Erretorak egon-erazi zian kapitaina berarekin aihaitan. Aihal onduan eskentü zeron zigarro bat. —«Nurat nahi juanik beti kontrebanda, egin zian kapitainak. Zigarrua nun da eta ene ixilik Espainatik jinik da». — «Ez da zure ixilik jinik, ihardetsi zeron erretorak. Kontrebandako zigarrua bada, kontrebandista zu zira. Santa Graziako erretorak igorri deizkit berrogei-eta-hamar zigarro egün zurekin».

Kapitainak büria bi eskien artian hartürik erran zian: «O Haritchabalet!».

VI. APEZ - ETXEKO BERRI

Nurk ez dü entzün aipatzen *tourne-broche* baten gainen Haritchabalet-ek erran zian ele üngürüzkoa?

Haritchabalet-ek ele hura erran zialarik Jaun Apezküpiari, ez berak ez Jaun Apezküpiak etzien goguan igaran halako aha-paldi xoil, gaxtokeria gabekuak ehün urte irainen ziala kalomniaren muldian. Huna bi hitzez zer igaran zen eta zertarik hasi zen konder tzar lüzaz mündiak erabili diana. Jaun Apezküpia Santa Graziaren konfirmaziariaren emaitera juanik. Ofiziuak ürrentürük, mündia kalostrapetan eta hilerri üngürünetan zagon. Bazen jentez Sentak eden ahala. Jaun Apezküpia, Haritchabalet eta beste apezak erretor etxeke bortan zauden.

—«Zer popülazione ederra!, erran zian Jaun Apezküpiak. Oro laborariak dira?».

Haritchabalet-ek ihardetsi zeron: «Haboruak laborari; hanitx artzain; saldo bat jualtero; oro agüdo; oro *tourne-broch*-az aberats». Azken hitz horik Haritchabalet-ek erran zütian botza apaltüzez eta Jaun Apezküpiaren beharriala igorritz.

Tourne-broche izen horrek Jaun Apezküpiaren eman-erazi zeron begi ükaldia süialako gaintiala: ikusi zian süpazterrian putiko bat, gorri gorria, ari zela gerren handi batetan zikiro laurden baten erra-erazten. Ützuli zen erretorari бүрүз eta erkaizta ezti batekin erran zeron: «Jinkuak benedikatzen dütü familia handiak». Hori da egia oso osua.

Haritchabalet-ek jaun apezküpiari entelega-erazteko Santa Grazia-ko etxetan bazela haurrez gaintika, hartü bazian üdüriz arruntxegi zen üngürüia, ogen üken ziala nahi dügü. Haritchabalet-en berjitia ezagützen zianak ützi zian mintzamalde hura igaraitera arrankürarik egin gabe. Jaun Apezküpiak berak etzian batere gaizki ediren.

Haritchabalet-en gelaria, Mañaña xaharxetan hasirik zen. Juan erretorak hartü zian Mañaña-ren suineskail, Graxi bere illoba, Harrixabaletako alaba.

Graxi gazte zen orano. Ezkunt adinala haatik heltüxürik.

Denbora hartan Santa Grazian elizako giltzaina Berriets zen. Berrietsian bazen primia, Dominixe. Dominixe etzen izan beretter, bena elizan, gazte gaztetik, kantaderian zabilan. Botz hun bat zian, ez bete bete bena odeietara gora.

Erran dügü Dominixe etzela izan beretter. Aitak nahi zükian meza zerbütuxari sar-erazi, bena huna zerentako mutikuak ützi zian kargü hartara heltzeko abiu: Egün batez Berriets ari zen lür ützültzen. Dominixek behiak deitzen zütian. Aitak nahi üken zeron erakatsi nula elizan erabiltzen zien intsentsatzekua. Denbora haietan eta geroz ere, beretterek etxekiten zien intsentsatzekua katiaren gain gainetik eta intsentsatzen zien besua lüzatüz, eliza bobedala huillan hel-erazten zielarik sü untzia. Oraiko intsentsatze muldia hanitxez xotilago da.

Berriets-ek nahi zian arren semiari intsentsatzen erakatsi: Hartü zian pegarra eta ezari zeron büilür bat. Horra intsentsatzekua. Bera jarri zen apezaren lekütan. Dominixek behar zian intsentsatü. Putikua lotü zen lanari besogainka. Hain sarri büilür txarra eten zen eta pegarrak jo zian bürian Berriets eta urtiki. Egün hartarik aitzina Berriets-ek etzian deusetan nahi üken entzün semiaren beretter egiterik.

Erran dügüna, Dominixe elizako kantari zen eta holaz bazian zerbait zuzen apez etxian zunbait sar-jelkiren egiteko. Ardüra gertatzen dena gertatü zen ordian ere: ezkuntzeko adinala diren bigek algar ikusi eta biek algar untsa hartü.

Harrixabaletako nausiak hitzemanik zian alaba besteri. Osaba apezak nabaritü zialarik Graxik Dominixeri egiten zian sua, haro zerbait eraiki zian; libertatiak illobari hersatü zeitzon eta borta erakatsi zeron Dominixeri.

Horik oro auherretan izan ziren. Gai batez Arbeleneko eta Santa Eskereko baratzen artian zen mühüillü ondo gaitz bati Haritchabalet-ek tiratü zian tiro bat, uste zialakuan mühüillü

ondo hura Dominixe Berriets zela. Bazakian zer ari zen bena etzakin haatik Dominixe mühüillü ondua beno hüillanago ziala: leiho eretzian zen, etxe mürriari josirik, hatsaren hartzeko herotsik ere egin gabe. Behin beno haborotan entzün derogü Dominixeri: Ala jin posibilia!, uste nian gai hartan zela ene mündütik juaitia.

Graxi sartü zen Berrietsian etxekandere. Bena zunbat nahi Berrietsia bizigü huna zen, denbora lüze gabe etxaltiak ützüli gainti egin zian.

Nuren ogena izan zen? Mari Menddi Berrietseko alabak erraiten zian kotalüxen ürgüilliak ezari ziala etxaltia lürrian. Kotalüx, Santa Graztarrek deitzen zien Graxi. Izen garaitiko hori eman zeroien arauz bestiak beno pilda hobexiaguan zabilakotz.

Dominixek ützi zian laborantxaa eta lotü zen jualteroguari. Graxiren dotia ez baitzen galdü sos harekin. Dominixek eta Graxik erosi zien karrikan Püntenia. Üken zütian haurra; eraki zütien haurtoak ere; bizi izan ziren, ez beti bakian, bata ez bestia ez beitziren berjitez maitagarri, bena beharrak esker-niatürük izan gabe, 80 ra urtetara hüillan.

Haritchabalet ihizlari handi zen: Biga bost orkatz eta bahahüntz eraitzi dütü bortütik. Hura bezalako tirari güti zela ziroien: Bere leihotik, Maidalenako kürütxiala balaz igaraiten zian makila bat aldikal. Hori emendatüxerik izan daiteke. Hunki zütian makila behin edo behin. Aldi oroz makilaren heineko xuri baten zilatzia tregua hartan, nekeztto dela üdüri dü. Bortol Kürütthagako zenak, Haritchabalet-en ihizlari la-günetarik beitzen, baietz ziuan beti.

Ihizekan egiten zütian lasterrek eta han hartzen zütian aki-düra eta izertaldi handiek goizik ezintü zien Haritchabalet. Hiruretan-hogei urtetakoz errematismo gaxto batek eskazatü zian. Nekez baizik etzaitekian haboro zotüka: txankarik gabe etzirokian egin ürratsik. Oinaze handirik etzian haatik. Barnia untsa zian eta betiko irrigüra gozua jarriki zeron.

VII. IKUSLIARRAK, KANTARIAK, MEDEZIA ETA HARITCHABALET-EN HERIOTZEA

Ardüra apez ikusliarrak jiten zeitzon Haritchabalet-i. Ajia apeza, atharraztarra, Ligi-ko erretora hoberenatarik zian. Ajia hunkoi handi ümen zen. Mehe egünez etzen Santa Grazialat agertzen. Hura jiten zenian Mañañak behar zian oillua tipiñan ezari. Maidalenako kürütxetik aldi oroz Ajiak oihü egiten zian Santa Eskernialat bürüz: «Mañaaña! Hoilli deia salda gaaña?».

Oihü hori entzün bezain sarri Haritchabalet-ek erraiten zion gelariari: «Zartagiña zaharra hor diñagü».

Zartagiña zaharra etzen seküla bortüzale bera juaiten. Santa Graziako bide lüze eta gaitzen igaraiteko hobe zen hanitxez zunbait lagün algarrekin izan zitian. Aldi oroz Ajia eküratzen zen Apez-jauzkagian. Nahi zükian jakin zertarik izen hori emanik izan zen lekü hari.

—«Ala txoria!, erraiten zeron Haritchabalet-ek, nihauren hunetan ere behar diat hola mintzatü, bena otoi, ez dezaziela sobera hürrüpa nafartto huntarik, ez dezazien hor nunbait egin Apez-jauzkagi berri bat».

Beren mandoskuetan xüxen haatik Haritchabalet-en ikusliar apezak igaraiten ziren gora eta behera.

Elguebarne zen denbora hartan Santa Grazian elizako kantari eta herriko izkiribaino. Bazian jakitate apür bat. Latia ere bazakian bere ustez. Apez gai izanik zen. Bazakian seminarioko zerbait berri. Bena soldado behar üken zian juan, eta armadatik libratü zelarik, etzen haboro ützüli eskolalat. Ez apeztekoz, ez dakigü zerentako etzen jarraiki soldado zerbütxiari, ezi ofizier zen, eta bazian aski eskola aitzinatzeko.

Etchegoyhen Ainharbiarra eta Elguebarne Santa Graztarra, bi apez geiak algarrekin ibili ziren soldado; biak aitzindari ziren eta konpaina berian: Etchegoyhen kapitain eta Elgue-

barne lotinent. Etchegoyhen-ek ere ützi zütian armak bena berriz seminariuan sartzeko. Apeztü zen eta Maulen hil da artxipretra.

Etchegoyhen juaiten zelarik Haritchabalet-en ikustera, Elguebarne bazkaitan zen haiekin eta bi aitzindari ohiek behar zütien ordian soldado denborako gora beherak elez arraberrikatü.

Beste hanitxek bezala Elguebarnek maite zian mahatsaren hura. Ageri zen nuz zian papua epeltzen hasirik. Ordian gizagaizua oritzen zen lehenago hartü letzionez eta latiala erortzen zen .

Xüxen zabilano Haritchabalet-ek erriz «tzur, tzur», ützen zian juaitera, bena behaztapotzen zelarik, erraiten zeron: «Hori Espainako ermitainaren latia da».

Zer zen Espainako ermitaina?

Erran dügü Etchegoyhen eta Elguebarne soldado izan zirela algarrekin: Espainan ziren Vitoria-ko hirian. Egün batez haien konpainaa igorri zien ikuska mendiska baten üngürünetara. Naba xoko batetan ikusi zien ermita edo elixa bat. Huillantü ziren hara eta han ediren zien apez bat. Espainul amiñi bat beitzakien, ele egin zien apezarekin. Erran zeroien apez geiak zirela bena behar üken ziela seminariaua ützi soldado juaiteko.

Apezak apezari hunkijin beitero, nun nahi batürik eta zuin nahi nazionetako izanik, ermitain edo elixa-zainak arrisitiri-askari hun bat adela-erazi zian eta Frantzes bi ofizierak untsa tratatürik izan ziren. Jin zen Elguebarnerentako latiz mintzatzeko tenoria. Gazte danik bazian geruan azkarki üken zian erraitekuaren hastapena: Gizagaxo ermitainak behar üken zian aitortü etzela latian trebe, etziala ikasi latirik elizako otoitzen entelegatzeko doia baizik. Zer bürían hartü zien eta hartü azkarki Etchegoyhenek eta Elguebarnek? Espainako apezek etzakiela latirik.

Vitorian, hiriko apez etxiari aitzinez aitzin zien bi ofizierek beren egongia. Ikusten zien egün oroz bazkal onduan, galerian, erretora hara hunaka. Vitorian, karriketan, bi gainti-

tarik eta goratarzün berian, etxek orok badütie galeriak. Etchegoyhenek eta Elguebarnek hitzartu zien egün berian behar ziela galeriatik galeriala, hiriko apez-nausiarekin ele egin. Elguebarne zatekian haste, harek beitzian boronte gaitza. Etchegoyhenek joren zian aitzina, Elguebarne beno hanitxez azkarrago beitzen latian.

Vitoria-ko erretora etzen haatik erran delako ermitainaren herrokakuetarik: latian etzen herratzen eta teologian azkar zen. Elguebarnek bertan ixiltü behar üken zian. Etchegoyhen juan zen aski hürrün, bena ezagützen zian etziala haboro biderik: Vitoria-ko erretorak eskolier berri baten heiniala ezaririk zian; halako galto batzü egiten zeitzon eta etzakian nula ihardets.

Elguebarne ez beitzen bürmants eta ikusten beitzian kapitaina zer atekan zen, oihüz hasi zen barnetik: «Etchegoyhen! haigü bazkaitara, hire haidürü gütük...». Etchegoyhen-ek ordian, bizkarra konkortüz, gürrak egin zeitzon espainul apezari erranez arragret ziala bena lagünek bazkaitara deitzen ziela.

Bi ofizier latinistek erran zien algarri: «Frantzian eta Espainan, jakitanta jakitant eta deusere ezdakiana ahal den bezalako».

Haritchabalet-ek entzün zian gertakari hori aipatzen hanitx aldiz. Hartakoz erraiten zeron Elguebarne-ri, bide emaiten zerolarik: «Bego ermitainaren latia!». Elguebarne-ri etzeron hanbat laket ele horien entzütia Goihenetx eta Ardatx kantari lagünen aitzinian: Ikusten zian bi beretter haiek halako so bat egiten ziela algarri, erran nahi üken balie bezala: «Bere handiusgua ororen gatik, ez dük hori ere üdüri-erazi nahi lükian bezain hürrün latian heltzen».

Elguebarne, Goihenetx eta Ardatx, hiruak elizako kantari lehen herrokakuak ziren: Elguebarne bürü, bestiak haren peko. Elguebarnek botz artekotto bat zian, aski mulde oneko; Goihenetxek botza idor zian; eta Ardatxek belatxa bezain arin. Hirurak untsa trebatürük ziren *Plain-chant*-ian. Kantü

notak eta haien gora eta beherako jauziak untsa ezagützen zütien. Saihetseko kantari zunbaitek hüts egiten zielarik, bazakien, so batez, haien gibel egon-erazten. Filipe Luro, Halzepo, Dominixe Berriets, Anbroxi Elixalt eta beste zunbait heinian zauden jaun handi haien onduan.

Igante batez, Pettarreko gizon bat debozionian jinik zena, bere herrian elizako kantari zatekiana arauz, huillantü zen kantaderiala. Elguebarnek gogoz gainti bena halarik ere, eman zian gizon arrotzari, *Introit* eta besten hasteko onuria.

Pettarrak botz ederra zian eta haren kantatzeko muldiak odola bekathez piztürik ezari zütian Elguebarne, Goihenetx eta Ardatx. Bena horra nun gizagaxo Pettarrak ofertoriuan nota bat faltsu emaiten dian osoki. Hain sarri Elguebarnek, mündü orok entzüteko heinian, egiten dero saihetsetik: «Eskolalat! Eskolalat!».

Goihenetx eta Ardatx hasi ziren keinüz eta erriz, bi haur bezala. Pettarra, ahalkez gorritürik, jelki zen berehala kontaderatik eta hürrüntüxe zen beren bürüez hainbeste hartürik ziren gizon haietarik.

Haritchabalet-ek erran zeien, egün hartan bere elizako kantariet bi hitz zorrotzik: erran zeien *Plain-chant*-eko oso zirela, bena gizatarzünez zinez eskaz. Elguebarnek behar üken zian bürüa apaltü; aleta lepua gogor zian eta elia bizkor berjitez.

Erramüz, Santa Grazian, Pasionia kantatzen zien mulderik ederrenian: Herri osua juaiten zen egün hartan elizalat Pasioniaren kantatzen entzütia gatik. Elguebarne altariala eraiten zen kantaderetik. Goihenetxek emaiten zian goraa. Egün hartan Haritchabalet-ek üzten zütian xaramelak eta ezarten zian bere botz nasai arrabitaren sonia bezain ezti. Bi oren behar ziren Pasioniaren kantatzeko eta mezazaliak etziren debeiatzen.

Dominixe Berriets aspaldian Pasioniaren kantatzeko uhuriala heltü nahirik zen. Goihenetxek etzeron orano üzten aldirik: «Nik üzten düdanian hik emanen dük goraa», erraiten zeron. Dominixe berantetsirik zen.

Jin zen Erramü. Elizaa jentez beterik zen gaintika. Elguebarnek hasi zian Pasionia. Goihenetx, lünetak argitürik, haien südürran gaina biltzen ari zen. Dominixe Berriets Goihenetxen gibelian zagon. Elguebarne gibelian zelarik hitz horietara: *Dicebant autem*, Dominixek, Goihenetxi ahuaren zabaltzeko denbora ützi gabe, eliza bobedaa iharrauziz, ihardetsi zian: *Non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo*. Goihenetx ahalketürik gibeltü zen eta Dominixek kantatü zian lehen aldikoz Pasioneko goraa.

Goihenetx etzen nahi izan arranküratü Haritchabalet-i Dominixek egin zeron lan tzarraz, beitzakian jaun erretora bere illobaren senarraren kontre etzela jarriren. Hartan erori zen Goihenetx: ützi zian elizan kantatzia.

Izan zen haatik haren ordari kantaderian sartü zena. Primü egin zian bere illoba Anttoni Burguburu. Anttonik bazian botz bete hun bat. Ikasi zian ere *Plain-chant*-a aski untsa. Osabaren lübüriak hartü zütian eta jarraiki da bere denbora orotan elizan kantatziari.

Elguebarne etzuan azkartüz. Constantin errejent gaztiak hartü zian haren lekia. Ützi zeron, juan ahal zeno, lehen urratsa kantaderian eta merako lanetan. Azkentsialat Elguebarnek etzian lüma etxekiten ahal nun etzian aitzinetik botilla bat ardu edaten. Gaiaren hun igaraiteko hartzen zian arrats oroz, ohialat sartü onduan godalet handi baten bete aigardent.

Ardatx ere bere bi lagünak bezala, ixiltü zen. ützi zialarik kantore egitia, mündiak erran zian: «Adio Ardatx!». Ari izan zen haatik orano askitto lüzaz, negian, gaiazko eskola egiten lehen kominiankarier, katiximaren erakasteko. Etzian eskolaa kario paka-erazten. Letzioniaren hartzera jiten zenak, behar zian ekarri aldikal, sü egiteko eskail bat. Egürra gabe jiten zenaren etzen borta zabaltzen. Bortan joiliari Ardatxek egiten zian: «Eia leña?». Bazian halako ahalke bat üskaraz erraiteko: «Badeia egürra?».

Aipatüren dügu igaraitian Haritchabalet-en adiskide bat, Ganosse medezia: Ganosse Tarbe-ko zen. Jin zen gazte gaztia, eskolak ürrentü bezain sarri Ereta-rat egoitera.

Eretan zagon neskato, laborari etxe batetan, Santa Grazi Gillemeneko neskatila eder bat. Ganossek ezagütiak egin zütian neskatila harekin. Hain zeron goguan sartü non emazte-tako hartü beitzian. Eta hantik bertan jin zen egoitera Santa Grazialat. Han bizi izan da lüzez eta han hil 57 urtetan, 1832 an.

Haritchabalet-ek kumitatzen zian ardüra Ganosse bazkai-tara. Medezi bezain ere bazian zunbait aldiz haren beharra: Adin azkarrian errematismek hartü zien, bestalde, ihurk han-bat etzakialarik, bazian estomak xiluan etendüra gaitz bat. Ganosse-k erraiten zian bere üskararik hobenian: «Jaun erreto-ra azkar dela hartza bezala, bena badela doloria handi. Eta gero txoria? Txoria badiat pantzoillian habia. Lana ez, pau-sia bai».

Haritchabalet-ek bazian Ganosse beitan sineste osua. Ar-düra ziuari: «Nula holako gizon jakintsüna izan da hain kopetx arin, gabezia gorrian sartzeko, eta hain ahül bizi orotan, han itorik egoiteko».

Ganosse-k egin ahal zükian ezkuntze eder bat, bena zunbat nahi emaztia deus gabe zen, bürü huneko jelki balitz, ezin biziak etzian eskerniatüko jaun hura, ezi lan hanitx bazian herrian eta hanitxez haboro herri aizuetan: Ardüra deitzen zien Biarnorat. Denbora haietako irabazten zian sos ederra, bena haren etxen ari ziren «jina juan».

Haur saldo bat ere Ganosse-k üken zian. Haurretarik bat beizik etzen jelki zerbait balio zianik: Bizar egile, basa barber, ostalari eta sonü joile hura bizi izan zen Eretan. Zerbait hun-tarzün ere, eta oro ützi, aitaren gaintitik Tarban zütian aska-zier. Haurridek etzien deusere üken: oro edale eta bürüments zien ere. Zankuak hun zütien haatik: nuiz nahi bazuatzan hui-nez, Tarba-ko askazien ikustera. Bazen haietako han beti xo-korra. Kosiak anaia beno hobe ziren. Bada bide Santa Grazi-rik Tarba-ra.

Haritchabalet etxekiten zen zinez Ganosse-ri, bai eta haren familia errenbesari ere. Aldi batez, Eretan zagon Ganosse semiari erran zeron: «Aisan zira. Ez düzü haurrik. Lagüntüxe behar züntüzke haurride gaxo horik».

Haritchabalet ixiltzera dua. Ez dü haboro izkiribatzen ere. Constantin herriko errejentak egiten dero sekretarigua. Harek behar deitzo leterak irakurri eta haien arrapostiak egin. Elia bekantziari begitartia ülüntüxe zaio. Sekretariak zunbait aldiz, Haritchabalet-i erri amiñi bat jauz-erazteko, galtatzen dero hau edo hura kunta dizon. Nekeztto, bena Haritchabalet hasten da: «Egün batez lagüntü nia Ganosse Harrigiliala. Han bazia emazte bat eri gaizki. Nabaritü zialarik medezia kanberan sartzen, eria hasi zia oihüz: «Jaun barbera egarri! — Eta ene haurra edan! — Bena jauna, lotsa nüzü! — Eta ene haurra, ez edan! ». Hortan Ganosse-k ützi zia eria.

Haritchabalet-en azken erri eletarik hau ere: «Ibarbürüko süpazterrian mündia jarririk. Apa Maria zena xokuan ziagona ixil ixila. Sü murratik inkatz bat har-eta, piztü nia pipaa. Emazte xaharra eni so ziagoia xüxen xüxena. — «Zer da Apa Maria? galtegin nioia. — Eta hi ere pipatzen düna gizuna bezala? — Eta, ala txoria!, eniza gizuna? — Bai, bai, gizuna, bena apeza behintzan». Apa Maria Biarnorik jina zen ezkuntzaz Ibarbürila.

Haritchabalet zinez apaltzen ari zen. Halako korpitza, halako indarra, eroririk ziren orozbakoz. Laxague bikariak, lotsak hartürrik, galtegin zeron etzütianez nahi azken sakramentiak errezebitü. — «Nahi nüdükek igorri, bena ez ditiat orano botak urintatürrik bidaje handialako. Nihauk erranen deiat nuiz datekian tenoria», ihardetsi zeron.

Hantik laster haatik Haritchabalet-ek deitü zian Laxague kanberala: Orai behar diat untsa adelatürrik jarri. Bertan dükek Jinkuaren aitziniala ene agertzia eta nahi nük izan Jundane Juhane lilia bezain xuri nausi handiaren besuetara juaiteko».

Haritchabalet hil zen 74 urtetan, 1834 ian.